

Գրիգոր Զօհրապի

լեզուին բառարադարձութիւնները

ՊԱՐՈՅՐ ԱՂՊԱՇԵԱՆ

Գրիգոր Զօհրապ կը հանդիսանայ ութսունական թուականներու արեւմտահայ դրական շարժման ամենակարկառուն դէմքը, որ նոր որակի հասցուց հայ դրականութիւնը, հրապարակագրութիւնը, քննադատական միտքն ու լեզուն:

Նորարարական այս ձգտումը կը միտէր դրականութիւնը մօտեցնել ժողովուրդին, եւ դեղարուեստականօրէն արտացոլել իրական կեանքը: «Գրականութիւնը, — կ'ըսէ ան, — ժողովրդեան կեանքէն պիտի քաղուի՝ ժողովրդեան կեանքին ծառայելու համար» (1), եւ առ այդ, ան կ'առաջադրէր. «Գրողները պարտին տակաւ մօտենալ ժողովուրդին եւ անոր համեստ ըմբռնումին, եթէ չեն ուզեր որ իրենք ըլլան միայն իրենց գործերուն ընթերցողները» (2):

Սորապէս գիտակցելով դրականութեան, հրապարակագրութեան ու լեզուին կարեւորութեան, Զօհրապ կը պահանջէր, որ անբակտելի այս երեք գործօնները ըլլան յստակ եւ մատչելի հասարակութեան հոգեկան պահանջներուն:

Պատահական չէր նման խստապահանջ հեղինակի մը համար նշանակութիւնը լեզուամաքրութեան, եւ կարեւորութիւնը՝ լեզուի յղկումին, այն առումով որ առանց ժողովրդական լեզուի ատաղձին վրայ յենելու, կարելի չէ ստեղծել դեղարուեստական դրական բարձրորակ լեզու:

Անդրադառնալով Զօհրապի լեզուին, Երուանդ Օտեան դիպուկ

1. «Մասիս», 1892, քիւ 3956:

2. «Մասիս», 1893, քիւ 3998:

հնարամտութեամբ մը ըսած էր. «Եթէ Զօհրապ Հ. Արսէն Այտընեանի մը նման կամ Յակոբ Գուրգէնի (ժամանակի յայտնի դրաբարագէտ-հայկարան, որ թունդ դրաբարամով մըն էր, Պ. Ա.) մը չափ հայ լեզուն ու քերականութիւնը ուսումնասիրած ըլլար, ապահովաբար չպիտի կրնար գրել իր գեղեցիկ նորովէպերը եւ աղատ թուիչ տալ իր մտածումներուն, զգացումներուն եւ երեւակայութեան» (3) :

Զօհրապ կը հաւատար թէ դրականութիւնը իրականութեան արտացոլումն է լեզուի միջոցով, եւ ուրեմն՝ լեզուն ալ միտքերու, գաղափարներու, հայեացքներու դրսեւորումն է մտածողութեան միջոցով: Հետեւաբար՝ դրականութիւնը ներգործօն դեր կրնայ կատարել ոչ միայն իր գեղարուեստական յատկանիշներով, այլեւ լեզուի հարստութեամբ, արտայայտչական հնարքներով ու միջոցներով: Աւելին՝ լեզուն բացի գաղափարական եւ հոգեբանական ազդակ մը ըլլալէ, է՛ նաեւ գեղադիտական ազդու ոյժ: Ասկէ՛ իր հոգածութիւնը լեզուին հարստացման ու գեղեցկացման նկատմամբ: Կը բողոքէ բոլոր անոնց դէմ, որոնք կ'անտեսեն գեղեցկութեան կարեւորութիւնը լեզուի մէջ. «...Զեմ ընդունիր ՚ կ'ըսէ ան ՚ որ ուզողը այս գեղեցիկ լեզուն, ճաշակէ զուրկ տարազով մը հազուեցնէ, փողոց նետէ. բոլոր ուժովս կը բողոքեմ այս կերպ ազատութեան մը դէմ որ գեղծում մըն է» (4) :

Զօհրապի լեզուական հայեացքներուն մէջ յատկանշական է հետեւեալ արտայայտութիւնը. «Ժողովուրդն է միայն որ կը դարբնէ լեզուն կիանքի ամէնօրեայ սալին վրայ... եւ դրական մարդիկ կը հպատակին ժողովուրդի լեզուին եւ ոչ թէ կը տիրեն անոր» (5) :

Ակնարկելով ժողովրդական լեզուին անհրաժեշտութեան, Զօհրապ կու տայ հետեւեալ պատկերաւոր օրինակը. «Մի՛ ըսէք ինծի որ մեր լեզուի կանոնները մամիկս անգամ դիտէ. մամիկիս դիտցած քերականութիւնը հայերէնի դասատուներ չեն դիտեր շատ անգամ» (6) : Այսպէս՝ նախ կը մերկացնէ ու կը քննադատէ կրթական այն մշակները, որոնք հայերէնի խեղճուկ պաշար ունին, երկրորդ՝ կը պարզէ իր կիրարկած լեզուի հարստացման ու ճկունացումի երանդները:

Լեզուի նկատմամբ այս բծախնդիր նախանձախնդրութիւնը՝ իր ստեղծագործութեան տուած է ոչ միայն թուիչ ու հմայք, այլեւ՝ գեղարուեստական բարձր արժանիքներով օժտուած գործեր: Անոր

3. «Մամնայ» 1913, քիւ 1:

4. «Արեւիք», 1901, քիւ 43:

5. «Մասիս», 1892, 6 Յուլիսի:

6. «Մասիս», 1901, քիւ 6:

սեղմ, խտացուած, այլևս պատկերաւոր, դիպուկ ու վառ դոյներով հարուստ լեզուն՝ լիացուցած են իր ստեղծագործական արուեստին արժէքը:

Այս դրելակերպը մեծապէս նպաստած է իր լեզուին պատկերաւորութեան: Եւ պատահական չէ որ Զօհրապի արուեստին ոյժը իր ոճին մէջ է, ոճ, որ ընտրեալ բառերու համախմբումով, վարպետութեամբ կ'արտայայտէ բազմաթիւ պատկերներ եւ իրավիճակներ՝ հանդէս գալով իրրեւ խօսքի եզակի վարպետ: Հակիրճ, պարզ ու յստակ դրելու այս առաւելութիւններուն մասին, բանաստեղծուհի Սիպլի կը գրէ. «... Իր ամենէն մեծ, ամենէն նշանաւոր յատկութիւնը պիտի մնայ դրելու հազուադիւս ճաշակը, ինչ որ մեծ գրագէտները կը յատկանշէ» (7):

Ինչ կը վերաբերի գրաբար-աշխարհաբար գրապայքարին, Զօհրապ կը քննադատէ գրաբարապաշտները՝ ջերմապէս պաշտպանելով աշխարհաբարի դատը: Յատկապէս կը ձաղկէ ժամանակի գրաբարի երկու ներկայացուցիչներու՝ Յակոբ Գուրգէնի եւ Գաբրիէլ Սեւեանի լեզուական հայեացքները:

Այս առնչութեամբ Զօհրապի տեսակէտը յստակ է ու մեկին. «Մենք կը կարծենք որ այսուհետեւ գրաբարի եւ աշխարհաբարի խընդիր չկայ. կամ աւելի ճիշդ խօսելով՝ գրաբարի խնդիր չկայ» (8): Ինչպէս կը տեսնուի, Զօհրապ բաւական խիստ կ'արտայայտուի, ծայրայեղութեան հասնելու աստիճան, որովհետեւ, լեզուներու որակական անցումները, որքան ալ երկար ժամանակամիջոցի մը ընթացքին կատարուած ըլլան, իրենց զանազան բազադրութիւններով, կարելի չէ արմատապէս դանոնք իրարմէ անջատել: Մէկ փուլէն միւսին անցման մէջ ազդեցութիւնները անխուսափելի են: Թերեւս Զօհրապի այս խստապահանջութիւնը կու գայ օրուան թեժ ու պայթուցիկ կացութենէն: «Աշխարհաբար գրաբարով կոկեյլու ցանքը լեզուագիտական սխալ մըն էր՝ ամուլ մնալու դատապարտուած» (9), - կ'ըսէ ան: Աւելի առաջ երթալով, ան կը շարունակէ. «Աշխարհաբարը ուրոյն եւ անջատ լեզու մըն է, զոր եւ ոչ մէկ կապ կը միացնէ գրաբարին» (10):

Զօհրապի այս խիստ կեցուածքը, անշուշտ, կու գար գրական լեզուն ժողովրդական լեզուի ակունքներուն մօտեցնելու անկեղծ նա-

7. Գրական Ասուլիսներ, Բ. Գր. Զօհրապի Նովելները, Կ. Պոլիս, 1913, էջ 21-22:

8. «Մասիս», 1892, 6 Յուլիսի:

9. Նոյճը:

10. Նոյճը:

խանձախնդրութենէն: Այս առումով կը դատապարտէր լեզուաշինութեան արհեստական փորձերն ու ճոռոմարանութիւնները: Զօհրապի փափաքն էր աշխարհաբարը վերջնականապէս կանոնաւորել, ձերբազատել քմահաճ տնօրինութիւններէ եւ զայն դարձնել ինքնատիպ ու մաքուր լեզու: «Մեր ժողովրդական լեզուն պիտի զարգանայ ուրեմն այնպէս՝ ինչպէս կը զարգանան ուրիշ ամէն լեզուներ՝ ոչ թէ հինին դառնալով՝ այլ այդ լեզուն խօսող հասարակութեան իմացական կարողութեան համեմատութեամբ» (11):

Կատարեալ ու գեղեցիկ լեզու ունենալու համար, ան կը պահանջէր խնամել ու մշակել աշխարհաբարը: Կը ձգտէր ապացուցել իր դրոյթները, լսելի դարձնել իր խօսքը, որովհետեւ «հին լեզուով մատենագրելը՝ ո՛րքան սերտ նմանութիւն ունի այս դարու մէջ լատիներէն փոստաւոր մը հրատարակելուն հետ» (12):

Ութսունականներու գրական շարժման մէջ, Գրիգոր Զօհրապ իրօք ունեցաւ գերգնահատելի դեր, մասնաւորապէս գեղարուեստական երկի լեզուն կարգաւորելու եւ յղիելու տեսակէտէն: Իր այս ներդրումը նոր լիցք ու պիտակ տուաւ գրական լեզուին՝ իր կուռ, այլ բովանդակալից միտքերով, հետեւողականութեամբ եւ խօսքի սեղմութեամբ:

Նկատի ունենալով վերոյիշեալ եւ այլ աչքառու առաւելութիւնները, Երուսան այդ շրջանը կը բնորոշէ այսպէս. «Ազգային մատենագրութիւնը ոչ մէկ ատեն հասաւ այն ծաղկման, որպիսին վերջին քսան տարուան մէջ: Ես չեմ ճանչնար ազգային աւելի կենդանի, հզօր, առողջ, դունագեղ, արուեստադիտական գրականութիւն մը, ինչպէս ան, որ յայտնուեցաւ ութսունական թուականներէն ասդին թուրքիա, թէ արտասահման» (13):

Եւ իրաւամբ, ութսունականներու փաղանգը հիմք դրաւ գրական նոր շարժումի մը՝ ստեղծելով ինքնատիպ, զաղափարապէս յագեցած, գեղարուեստական յատկանիշներով օժտուած գրականութիւն մը, որ հայ գրականութեան պատմութեան մէջ կը մնայ եզակի, իր բերած շնորհաշատ նպաստով՝ համեմատած տիրող անբարենպաստ կացութեան:

**

Լեզուն ստեղծուած է հասարակական հաղորդակցման անհրաժեշտութենէն, եւ որպէս այդպիսին, կը նկատուի մարդկային պատ-

11. Նոյնը:

12. «Մատիս», 1900, 2 Դեկտ. ի:

13. Յոռետեսութիւն Քննադատութեան մէջ, «Շամք», Ղալաթիա, 1911,

մութեան հրաշալիքներէն մին: Պօսելով լեզուի հասարակական դերի մասին, մեծ լուսաւորիչ Պաշտուր Արուիան կը գրէ.

«Լեզուն անշուշտ, ամենաազնիւ գործիքն է, որի միջոցով մարդեր ներքին հոգեվիճակն է արտայայտում այլ մարդկանց, առանց որի ոչ անհատը, ոչ էլ մանաւանդ ժողովուրդը ի վիճակի չէ մտքերն ու զգացմունքները հաղորդելու ուրիշներին» (14): Ասկէ կարելի է հետեցնել, որ լեզուն ոչ միայն հաղորդակցման միջոց է, այլեւ աշխարհաճանաչողական բազմապիսի գիտելիքներու տիրացման եւ դորձադրման խողովակ:

«Պօսքը լեզուի իրական վիճակն է, իսկական դոյնը» (15): Ուրեմն, խօսքը, որպէս հաղորդակցման միջոց՝ լեզուն է գործողութեան մէջ: Կենդանի, արտասանուող ու լսուող խօսքը, կը դառնայ հաղորդակցման, միտքերու փոխանակման ու փոխադարձ ըմբռնումի միջոց: Կենդանի խօսքի միջոցով է որ մարդը կը ստանայ զինք շրջապատող բնութեան ու հասարակութեան մասին այն ամէնը, ինչ անհրաժեշտ է իրեն՝ ապրելու, աշխատելու եւ յարաբերելու համար: «Ժողովրդական լեզուի պայծառ, վճիտ խորքերում արտացոլում է ոչ միայն հայրենի երկրի բնութիւնը, — կ'ըսէ ռուս մանկավարժ Ուշինսկին, — այլեւ ժողովուրդի հոգեւոր կեանքի ամբողջ պատմութիւնը» (16): Ասկէ՝ սերտ կապը լեզուի ու խօսքի միջեւ:

Այս տեսանկիւնէն մեկնած, Զօհրապի լեզուախօսքային արուեստը կը ներկայացնէ ուշադրաւ իրողութիւններ, որոնց ուսումնասիրութեան, կամ հետազոտումին նուիրուած է ներկայ փորձը:

Գեղարուեստական լեզուն ունի իր բաղկացուցիչ մասերը: Զօհրապի գեղարուեստական լեզուն, այս առումով, ըլլալով համարեայ անթերի, անսայթաք, աներկրայօրէն կը հանդիսանայ հայ գեղարուեստական արձակի դասինեպսակներէն մին: Ճիշդ է որ երբեմն կարելի է հանդիպիլ լեզուական որոշ անկանոնութիւններու կամ բառապաշարային անտեղի գործածութիւններու, այնուամենայնիւ, ան կը մնայ մաքրամաքուր, օրինակելի ու հմայիչ լեզու:

Ներկայ ուսումնասիրութեան մէջ լուսարձակի տակ առնուած են Զօհրապի լեզուին բառապաշարային շերտերը, յատկապէս՝ հնացած բառերը, իմաստները, դրաբարեան տարրերը, դաւառական կամ բարբառային երեւոյթները, հագուադէպ — կամ բառարանային —

14. Խ. Սքովիան, Երկերի Լիակատար ժողովածու, Ե. հտք., Երևան, 1950, էջ 45:

15. Է. Աղայեան, Լեզուարանութեան ներածութիւն, Երևան, 1963, էջ 69-70:

16. Կ. Գ. Ուշինսկի, Մանկավարժական Ընտիր Երկեր, Բ. հտք., Երևան, 1959, էջ 605:

գործածութիւնն ունեցող բառերը եւ վերջապէս նորակերտ բառերը: Իւրաքանչիւր շերտաւորում վերցուած է առանձին՝ օրինակներով (էջալին նշումներով): Օրինակներու զբառումին համար նկատի առնուած են հայաստանեան հրատարակութիւնները (17):

*
**

Ա. ՀՆԱՅԱԾ (ԱՐԽԱՅԻԿ) ԲԱՌԵՐ

Ժամանակակից հայոց լեզուի բառային հիմնական կազմէն (Ֆոնետ) իմաստի ու նշանակութեան հնանալու կամ մահանալու հետեւանքով կարգ մը բառեր ու բառարմատներ աստիճանաբար գործածութենէ դուրս կ'իյնան, հոգ չէ թէ անոնք որոշ շրջան մը եղած ըլլան կենսունակ, հայոց լեզուի բառային կազմը հարստացնող նորանոր բառաձեւեր ու արտայայտութիւններ:

Նման տեղաշարժեր տեղի կ'ունենան երբ հասարակական կեանքէն դուրս կը մղուին որոշ առարկաներ, գործիքներ, կը վերանան որոշ երեւոյթներ ու հասկացութիւններ: Այսպիսով, հասարակական կեանքէն դուրս արտամղուած տարբեր առարկաներն ու հասկացութիւնները իրենց հետ կը տանին նաեւ իրենց անունները, այսինքն՝ այն բառերը, որոնք իրենց հին իմաստները չեն փոխած ու ձեռք չեն բերած նորը: Իսկ այն բառերը, որոնց արտայայտած հասկացութիւնները նոր բովանդակութեամբ կը դրսևորուին՝ կը պահպանուին պարզապէս հին հասկացութիւններու համար, իսկ նորի համար կը ստեղծուին նորերը:

Հնացած բառերէն որոշ մաս մը բոլորովին չքացած է բառարաններէն, իսկ այլ մաս մը կարելի է դտնել միայն բառարաններուն մէջ՝ հիմնովին դուրկ կենսունակութենէ. թէեւ այս վերջիններէն մաս մը կարելի է վերակենդանացնել ու շրջանառութեան մէջ մտցնել՝ ըստ պահանջի ու նիւթի:

Հնացած բառերը բառապաշարի ոչ-հիմնական շերտը կը կազմեն, տրուած ըլլալով որ հակառակ իրենց «պահեստային» դրութեան, կրնան, ի պահանջել հարկին օգտակար ըլլալ այս կամ այն իմաստը արտայայտելու համար:

Ձօհրապի լեզուին մէջ, մեր քննութեան ընթացքին, յայտնաբերեցինք հետեւեալ հնացած բառերը, կամ իմաստները, որոնց ոչ բոլորը ամբողջովին «մեռած» կարելի է նկատել:

17. Գրիգոր Զօհրապ, Երկերի ժողովածու, Ա. եւ Բ. հատորներ, Երևան, 1959:

«Բերանը... մոռցնել կու տար պոկուսիմ (18) (չբթունքնե-
րուն) անարիւնութիւնը» (Ա. հար., էջ 6) (19) :

«Բարձրահասակ, ձաղկահեր (ուղիղ, տափակ մազեր) եւ ա-
րիւնտա աչքեր» (Ա., 20) :

«Ես իր անձուկ մտքին մէջ քաջարուեստ (հմուտ, ճարտար)
վաստարանի մը անհպելի արձանն եմ» (Ա., 22) :

«Զեռքը զրոպանը կը զեզերի հիմա, ուրիշներուն ձեռքով սեղա-
նը որուն ասենով բախտաւոր գահերէց էր» (վոխարեբական իմաս-
տով՝ սեղանի զլուխ նստող անձ, այլապէս՝ զահազլուխ, զահա-
ւազ) (Ա., 42) :

«Այս տարօրինակ աղջիկը ուղղամտութիւն մը ունէր իր վա-
նառիկ (20) (վաճառելի) սիրոյն մէջն ալ (Ա., 51) : (Այսուհետեւ ծանօ-
թագրութեանց մէջ պիտի տրուի տուեալ բառին երկրորդ զործածու-
թիւնը եւս) :

«Ու կը հնազանդէր անարտունջ ... վայրապար (ի զուր տեղը)
չասնջելով իր սիրտն ու միտքը (Ա., 76) :

«Մութ ու քարակոփ (քարերէ կոփուած) պատեր» (Ա., 85) :

«Բարակարկառ (քարերու կոյտ) արձան» (Ա., 106) :

«Արչակ կը վռնտէր այս կինը որ իր ցանկազարթոյց (ցանկա-
յարոյց) ընկերակցութեամբ եկած էր ընդմիջելու իր զազափարի
պտոյտը» (Ա., 106) :

«Տիկնոջ խտտահայեաց բայց նշուլագեղ (զեղեցիկ նշուլներով
զարդարուած) աչքերուն մէջ կը կարգացուէր» (Ա., 107) :

«Տոմինօճ՝ վաստակարեկ (յողնած) կը յենուր իրեն» (Ա., 109) :

«Ծամրակիր (դժուարակիր) մազերուն արձակած շողերէն կը
շլանար» (Ա., 126) :

«Ատրաշէկ (21) (շիկացած) հալոց» (Ա., 213) :

«Իցիւ քէ (երանի թէ) չխօսէր» (Ա., 127) :

«Սպասումի կեանք մը, որ ընդքարշ (22) (ետեւէն քարշ իյնա-
լով) զացած է միշտ այդ կնոջ ետեւէն» (Ա., 218) :

«Ամէն հեղ որ կանացի պզտիկ դաւերու, ստայոյ (չինծու)
պչրանքներու հանդիսատեսը կ'ըլլայի» (Ա., 173) :

18. Յոգնակի իմաստով գործածուած :

19. Յետայսու միայն հատորներուն եւ էջերուն քուսակաւորները պիտի
յիշուին. իսկ վակագիծերուն մէջ տրուած է տուեալ բառիմ իմաստը :

20. «Այդ վաճառիկ ցանկութիւնն չէր որ կ'ախտաւորէր զինքը» (Բ., 142) :

21. «Ատրաշէկ բալորակ» (Ա., 475) : «Ատրաշէկ հալոց» (Բ., 249) :

22. «Այդ կապը ամէն տեղ ընդքարշ կ'ածէր իրեն հետ» (Ա., 382) : «Ընդքարշ
ածնի ընթերցողը իր ետեւէն» (Ա., 405) :

- «Վեր հանգրիմելով (23) (վեր քաշելով) շրջադրեստը» (Ա, 219) :
- «Դիմադուշակ հարցուկի (24) (կախարդ) հովեր առնել» (Ա, 220) :
- «Բան մը չկայ ստգտանելի (դատապարտելի, մեղադրելի) այս վարմունքին մէջ» (Ա, 232) :
- «Զորարել (չոր ու ցամաք) ու վտիտ ճիւղ» (Ա, 255) :
- «Վշտատեսներէն (վիշտ տեսածներէն) մէկը՝ որոնք... զուարճութեան առարկաներ ըլլալու սահմանուած են» (Ա, 256) :
- «Յամկարծուստ (անսպասելի) պայթող մրրիկ մըն էր» (Ա, 262) :
- «Ներսը կը պարէին ... յարձեռանդն (խանդավառութեամբ) ու տենդայոյզ» (Ա, 273) :
- «Յնորակոճ (ցնորքներով շարչարուած) սաւառնումներով բանաստեղծ մը» (Ա, 302) :
- «Իր յետախաղաց (յետադարձ) դեպերումները չեն կրնար իր ... դաւանանքը ըլլալ» (Ա, 402) :
- «Իր բոլոր գոյութիւնը կը նմանցնեմ այն յառաջտուութեան (առաջաւոր ըլլալը) կարգերուն, որոնց մէկ օղակէն ամբողջը կը գուշակուի» (Ա, 436) :
- «Մետաքսաւէջ (մետաքսահիւ) ծոպեր» (Ա, 445) :
- «Շուկատ (խարերայ) եւ աղկաղկ (թոյլ, տկար) գրականութիւն մը կը սիրէ միշտ» (Ա, 446) :
- «Ես կը սիրեմ աշունը կիներուն. շիջելափառ (25) (մարած վառքը) արեւմուտքը որուն անգիտակից խորհրդանշանն է» (Ա, 489) :
- «Այստեղի կառապանները մեր կարգ մը օրադրողներուն տմար-գութիւնը ունին, բայց ոչ հայիւնչը» (Հայ-հոյը) (Ա, 482) :
- «Վաղափուլ (չուտ իուլ եկող) աշտարակներ կը շինեն» (Ա, 490) :
- «Արտաւաղը վրիժախանիմ (վրէժ ունեցողին) պէս, յատուկ հանդէս մը սարքելով» (Ա, 497) :
- «Հաչաղկոտ (նախանձոտ) ակնարկ» (Ա, 514) :
- «Ապաժաւման (ուշ ժամանած) պատիւներ» (Ա, 520) :
- «Կոկոզալիզ (գոռոզ, հպարտ) պիտի ըսէր հայորդի մը» (Ա, 526) :

23. «Ձախ. ձեռքով հանդրիճած էր շրջագրեստը» (Ա, 275) :

24. «Աւանդական հարցուկն է ան» (Բ, 262) :

25. «Այս պայծառ առաւօտը շիջելափառ մայրամուտին է բորբոս» (Ա, 496) :

«Գլխանաք ի՞նչ խոնարհասիրտ (համեստ) կին մըն է» (Ա, 527) :

«Քարադրոշ (արձանագործ) արձաններ» (Ա, 536) :

«Ծիչու այդ վայրկերնին երիտասարդին նայուածքը մահատու
(26) (մահ պատճառող) դաշոյնի մը պէս շողացեր էր իր աչքին» (Բ,
28) :

«Քարմածեանն ետ դառնալու վրայ էր երբ փրկաւէտ (27)
(փրկարար) ձայն մը զինքը կանչեց» (Բ, 128) :

«Եւ երբ խարուած մեք սրտաքունդ (սրտատրուի) ամենքնիս
... Մեզ իւր մահուան տըռւին դոյժ» (Բ, 184) :

«Ի զուր կանգնած ժայռին վըրայ բարձրադէտ (շատ բարձր)
Ազաշաւոր կ'երկարեմ ձեռք ետեւէդ...» (Բ, 185) :

«Երեսուկիտալ (երեսը հողին փակած) ու գետնամած մարդիկ»
(Բ, 235) :

«Դիւրագնի (28) (աժան) ու ստոյգ երջանկութիւն զոր ոչ ոք
կրնար իրմէ կապտել» (Բ, 236) :

«Կեղակարծ (29) (կասկածոտ) սպիտակութեան ցուցովը զինքը
չըջատատող արհաւիրքը կ'աւելցնէ» (Բ, 245) :

«Ու յանկարծ, գիշերը իջաւ վրանիս, երիքամած (խաւար,
մռայլ) մթութեամբ մը» (Բ, 249) :

«Անընդհատ կը լեցուէին ու կը դիզուէին, արհաւիրքի թանձր
սրակապան (արտասուքը պահող, ծածկող) մը յորինելով մեզի» (Բ,
250) :

«Շունչ մը ... աշխարհքի կուրծքէն դուրս կը թռչի միահա-
ռոյն» (մէկ անդամէն) (Բ, 277) :

«Ողնափայտի (դմբէթի համար պատրաստուած դերան) բե-
կորներ» (Բ, 302) :

«Սամակոծ (ոանձով ծեծուած) կոհակներու յարձակումին
տակ ջարխախուած չէ այս շէնքը» (Բ, 302) :

«Կոկորդալիք (լիարբերան) ձայներ» (Ա, 304) :

«Առանց սրտաքափ (սրտաբեկ) ըլլալու պարտականութեան
մեծութենէն, աշխատելու ջանք ընել հետեւելիք շաւղին համար» (Բ,
341) :

«Պջրոտ յուշկապարիկ (առասպելական ողի)» (Բ, 379) :

26. Հակամիշն է կենսատու բառը

27. «Պէտք ունի՞ արդեօք այդ փրկաւէտ ազգարարութեանց» (Բ, 296) :

28. Ի՞նչ կ'ըլլայ հետեւանքը երբար վարձեցնենք մեր հասարակութիւնը այս-
քան գիւրադէի պատիւներու» (Բ, 421) :

29. «Կեղակարծ փերեզակի մը հոտեր կը սկսէր գալ» (Բ, 347) :

- «Սարսուրում» (30) (Հոսում) (Բ, 434) :
 «Փակեղ» (ղլխու փաթթոց) (Բ, 440) :
 «Առարուր (ստնակոխ) անցնող» (Բ, 475) :

Բ. ԳՐԱԲԱՐԵԱՆ ՏԱՐՐԵՐ

Զօհրապ կը հանդիսանայ ութսունական թուականներու իրապաշտ սերունդին այն եզակի ներկայացուցիչներէն, որուն լեզուն գրեթէ գերծ է «աչք ծակող» գրաբարեան տարրերէ (հոլովածեւեր, խոնարհման ձեւեր, դարձուածքներ ու ոճեր) : Այս իրողութիւնը կու գայ ցոյց տալու որ Զօհրապ որքան անընդունելի դտած է գրաբարը, եւ եղած ըմբռնողի՝ իր լեզուն անաղարտ պահելու : «Անոր համար գրաբարը մեռեալ լեզու է, եւ պատմական ըլլալէ ուրիշ նշանակութիւն չունի» (31) :

Բայց գրաբարի ազդեցութենէն ձերբազատուելը այնքան ալ հեշտ չէր, եւ Զօհրապ, թէեւ իր գրչեղբայրներէն շատ աւելի նուաղ տարողութեամբ, իր լեզուին մէջ «հիւրընկալած» է գրաբարեան որոշ տարրեր : Անշուշտ, ասիկա որեւէ ձեւով չէ ազդած Զօհրապի լեզուի մաքրութեան, տրուած ըլլալով որ օգտադործուածը չնչին տուոս մըն է, յատկապէս նոյնանման հոլովածեւերու ամբողջութիւն մը : Ի դէպ, գրաբարեան տարրերուն մեծամասնութիւնը կը դանուի իր յօդուածներուն, կամ գրական դիմանկարներուն մէջ : Նորապէս պերը գրեթէ գերծ են անոնցմէ :

Ստորեւ՝ օրինակներ այդ տարրերէն .

գէեգ (Ա, (7),	Անձնական դերանուն, հայցական հոլով եզակի
եկեղեցւոյ (Ա, 71),	Ու-ա խոսն արտ. Թեք. հոլ., սեւ. ար. հոլ., եզ.
տամսիբուհւոյն (Ա, 94),	» » » » » , » » » , »
կեմքամւոյն (Ա. 247),	» » » » » , » » » , »
աշակերտուհւոյ (32) (Ա, 314),	» » » » » , » » » , »
ծերուհւոյ (33) (Ա, 319),	» » » » » , » » » , »
երկաթուղւոյ (Ա, 320),	» » » » » , » » » , »
սիրուհւոյն (34) (Ա, 322),	» » » » » , » » » , »
տարւոյ (Ա, 324),	» » » » » , » » » , »
որդւոյն (Ա, 326),	» » » » » , » » » , »

30. «Ամձայն սարսուրում» (Բ, 436) :

31. «Մասիս», 1892, 18 Մայիսի :

32. Ա, 316 :

33. Ա, 356 : Բ, 75 :

34. Բ, 181 :

հաշուայ (Ա, 326),	»	»	»	»	»	»	»	»	»
ուսկույ (Ա, 326),	»	»	»	»	»	»	»	»	»
գորույ (Ա, 355),	»	»	»	»	»	»	»	»	»
գեղույն (Ա, 367),	»	»	»	»	»	»	»	»	»
հոգույն (35) (Ա, 522),	»	»	»	»	»	»	»	»	»
պատանույն (Ա, 356),	»	»	»	»	»	»	»	»	»
օտարուհույ (Բ, 77),	»	»	»	»	»	»	»	»	»
տարույ (Բ, 89),	»	»	»	»	»	»	»	»	»
վրայօք (36) (Ա, 164),	<i>Եզակի, դործիական հուլովի իմաստով գործածուած</i>								
երճուամօք (Ա, 362),	»	»	»	»	»	»	»	»	»
ձեռօք (Ա, 364),	»	»	»	»	»	»	»	»	»
սպանալիօք (37) (Բ, 15).	»	»	»	»	»	»	»	»	»
արհամարհամօք (Բ, 72),	»	»	»	»	»	»	»	»	»
ախարժամօք (Բ, 385),	»	»	»	»	»	»	»	»	»
սիւղացուց (Ա, 234),	<i>Յողնակի, սեռական արական հուլովի իմաստով</i>								
առլեցուց (Բ, 89),	<i>Յողնակի, սեռական արական հուլովի իմաստով</i>								
պարտուց (Ա, 251),	<i>Ու պարզ հուլովում, սեռական արական հուլով, յողնակի</i>								
ծաղու (Ա, 255),	<i>Սեռական արական ձեւ, կը նշանակէ՝ նշուակ դառնալ</i>								
որոյ (38) (Ա, 313),	<i>Յարարերական դերանուն, սեռական հուլով, եզակի</i>								
որք (Ա, 324),	<i>Յարարերական դերանուն, ուղղական հուլով, յողնակի</i>								
որոց (Ա, 329),	<i>Յարարերական դերանուն, սեռական արական հուլով, յողնակի</i>								
ոյց (Բ, 182),	<i>Հարցական դերանուն, սեռական արական հուլով, յողնակի</i>								
վարժապետաց (Ա, 314),	<i>Իւս վերջադրական հուլովում, սեռ. ար. հուլով, յողնակի</i>								
աշակերտաց (Ա, 314),	<i>Իւս վերջադրական հուլովում, սեռ. ար. հուլով, յողնակի</i>								
առեւտրոց (Ա, 327),	<i>Ու պարզ վերջադրական հուլովում, սեռ. ար. հուլով, յողնակի</i>								
երիտասարդաց (Բ, 7),	<i>Իւս վերջադրական հուլովում, սեռ. ար. հուլով, յողնակի</i>								
բամբասանաց (Բ, 91),	<i>Իւս վերջադրական հուլովում, սեռ. ար. հուլով, յողնակի</i>								
մմա (39) (Ա, 314),	<i>Անձնական դերանուն, արական հուլով, եզակի</i>								
մոքա (Բ, 16),	<i>Անձնական դերանուն, ուղղական հուլով, յողնակի</i>								
մորա (Բ, 51),	<i>Անձնական դերանուն, սեռական հուլով, եզակի</i>								
յիս (Բ, 210),	<i>Ես դերանունի եզ. ներդ. ի իմաստը կ'արտայայտուի հայց. հուլովի միջոցով</i>								
գայս (40) (Ա, 361),	<i>Յուցական դերանուն, հայցական հուլով, եզակի</i>								

35. Բ, 16:

36. Ա, 316:

37. Բ, 72:

38. Ա, 322: Ա, 333:

39. Բ, 14: Բ, 83:

40. Ա, 376: Բ, 16:

- դիպուածոց (Ա, 333), Ո պարզ արտ. թեք. հոլովում, սեռ. տր. հըլով, յոզնակի
 ծառոց (41) (Ա, 370) Ո պարզ արտ. թեք. հոլովում, սեռ. տր. հըլով, յոզնակի
 գրուածոց (Ա, 403), Ո պարզ արտ. թեք. հոլովում, սեռ. տր. հըլով, յոզնակի
 հրաւիրելոց (Բ, 26), Ո պարզ արտ. թեք. հոլովում, սեռ. տր. հըլով, յոզնակի
 խմանոց (Բ, 97), Ո պարզ արտ. թեք. հոլովում, սեռ. տր. հըլով, յոզնակի
 եղբարք (Ա, 333), Անկանոն հոլովում, ուղղական հոլով, յոզնակի
 տանուտեարք (Բ, 8), Անկանոն հոլովում, ուղղական հոլով, յոզնակի
 պաշտօնատարք (Բ, 26), Ուղղական հոլով, յոզնակի
 արք (Բ, 131), Անկանոն հոլովում, ուղղական հոլով, յոզնակի
 աւուրք (Բ, 182), Ու պարզ հոլովում, ուղղական հոլով, յոզնակի
 նախաարք (Բ, 292), Անկանոն հոլովում, ուղղական հոլով, յոզնակի
 պատժոյ (Ա, 357), Ո պարզ արտաքին թեքման հոլովում, սեռ. տր., յոզնակի
 ամսոյ (Բ, 40), Ո պարզ արտաքին թեքման հոլովում, սեռ. տր., յոզնակի
 ոմրոյն (Բ, 45), Ո պարզ արտաքին թեքման հոլովում, սեռ. տր., յոզնակի
 փութոյ (Բ, 388), Ո պարզ արտաքին թեքման հոլովում, սեռ. տր., յոզնակի
 դերասանահեաց (Բ, 10), Ուա խառն հոլովում, սեռական, տրական, յոզնակի
 դիցուհեաց (Բ, 10), Ուա խառն հոլովում, սեռական, տրական, յոզնակի
 լիմիմ (Բ, 16), Անկանոն խոնարհում, ներկայ, դ. դէմք յոզնակի
 քերք (Բ, 16), Անկանոն հոլովում, սեռական տրական հոլով, յոզնակի
 սամց (Բ, 26), Ա ներքին թեքման հոլովում սեռական տրական հոլով, յոզնակի
 «Առանց դոնէ ի փոխարէն գիտնոյ մը կամ իմաստասէրի մը ա-
 նուն զիտնալու, իբրեւ փոքրիկ կապիկներ Եւրոպայի» (Ա, 317) :
 «Ի մի բան, անօգուտ հակներ իրենց ազդին ու համայն մարդ-
 կութեան համար» (Ա, 317) :
 «Փարիզէն նոր դարձած էր բժշկութեան վկայագիրն ի ծոցիմ»
 (Ա, 325) :
 «Լոկ գործնական բժշկութիւնը սորվելու համար կը կենար ի
 փարիզ» (Ա, 326) :
 «Միեւնոյն բանը կը պատահէր գաղափարներուն ու զգացում-
 ներուն մէջ գորս ի հիմամց դարդեր էին» (Ա, 376) :
 «Ի վաղուց անտի (42) ուժի կուսակից ու ծառայող էր» (Ա,
 479) :
 «Աշխարհ մոր ի մորոյ կը կերտուի շարունակ» (Ա, 494) :
 «Ի շնորհս Եւգինէի բերած օժիտին եւ իր ամսականին Պոստոյ
 Պոլսոյ առաջնակարգ էֆենտիներէն մէկն էր հիմա» (Բ, 71) :
 «Գիտէի՞ն որ կարող էր զիրենք մինչեւ յախար մատնել» (Բ,
 72) :

41. Բ, 154 :

42. Բ, 71 : Բ, 312 :

«Ի լրնումն դժբախտութեան խոսրովի պաշտօնը խնայողութեան համար կը ջնջուէր» (Բ, 83) :

«Տիրոջը բոլոր վառասիրութիւնները, տկարութիւնները ի ցոյց ածելով» (Բ, 120) :

«Իր կատարելիք դերով նոյնիսկ իր գոյութիւնը ի հանդէս պիտի բերէ» (Բ, 130) :

«Որպէս շիրմանց ի ծառաստան մի թռչուն,
Ննջեցելոց ընդմիջէ միշտ Մահու Քուն» (Բ, 181) :

«Անդ գարեւմուտ դիտեմ հնոց մը հանդոյն» (Բ, 181) :

«Աչքերըս դոց, թաղուած ի խոր լըռութիւն» (Բ, 182) :

«Հայ դաղթականութիւններ ի Հնդկաստան ծանօթ են» (Բ, 203) :

«Ի սկզբանէ, հրապարակին վրայ ամէն բան կը վերաւորէր իր աղանդաւորի պարկեշտութիւնը» (Բ, 345) :

«Ի դէպս ու հանդէպս տուած պատիժներուն դառնութիւնը» (Բ, 225) :

Գ. ՀԱԶՈՒԱԴԷՊ ԳՈՐԾԱԾՈՒՈՂ ԲԱՌԵՐ

Բառապաշարի այս հատուածը ունի թէական բնոյթ. այսինքն՝ կարգ մը հեղինակներ կը գործածեն այսօրինակ բառեր, ուրիշներ՝ ոչ : Եթէ նկատի ունենանք միջին ընթերցողի մը բառադանձին մակարդակը, վստահաբար յանձնարարելի պիտի չլլար այսպիսի բառերու գործածութիւնը, որովհետեւ՝ սակաւօրէն գործածուող բառեր են եւ դուրկ «քաղաքացիութենէ» : Բայց, ինչպէս ըսուեցաւ, հնանալու ճամբուն մէջ մտած նման բառերու գործածութիւնը, կը վնասէ լեզուին հաւասարակշռութեան պահպանումին :

Միւս կողմէ, կան նաեւ կարգ մը բառեր, որոնք թէեւ այս շարքին մէջ կը դասուին, սակայն շնորհիւ իրենց իմաստին բովանդակութեան, կը շարունակեն մնալ շրջանառութեան մէջ :

Զօհրապի լեզուին մէջ կը հանդիպինք հաղուադէպ գործածուող բառերու որոշ թիւի մը, ի մասնաւորի այսպիսի բառերու, որոնց գործածութիւնը եղած է դիտումնաւոր, նկատի ունենալով որ Զօհրապ կը սիրէր մէկ բառով արտայայտել ամբողջ միտք մը, մանաւանդ երբ ան հետամուտ էր փնտռելու, որոնելու ու դտնելու բառեր, որոնք դիպուկ են ու իմաստալի : Բայց այս ինքնարուխ մարմաջը, երբեմն, եւ կարգ մը բառերու պարապային, պատճառ եղած է - կամ կ'ըլլայ - միջին ընթերցողին համար անհասկնալիութեան :

Ահա օրինակներ .

«Իր յաղթ ու գեղեցկաշէն (43) (գեղակազմ) մարմնին վրայ» (Ա, 11) :

«Արածադէմ (ծաղկահասար) մարդ մը» (Ա, 20) :

«Իր ախտավարակ (44) (ախտ առաջացնող) խառնուածքը շրկըրցաւ երբեք հանդուրժել այս պատուէրին» (Ա, 41) :

«Լեռնահողով (լեռնոտ, լեռնաշատ) ու սառուցիկ բարձունքներէ մինչեւ արեւակէզ միասնութիւնը» (Ա, 76) :

«Երեսասարդութեան մէկ մասը անմուէր (45) (առանց նուէրի) ու լռին աշխատութեան մէջ անցած է» (Ա, 77) :

«Կը դառնար տուն... այս դիմալիկին (ներքին էութիւնը քողարկող) տակ պարտկելով ապիկար ու շուարած մարդու կսկիծը» (Ա, 82) :

«Բլուրին վրայ մանառիկ (46) (ոլորապտոյտ) եւ անձուկ փողոցներով շինուած թաղ մը» (Ա, 97) :

«Արցունքի կաթիլ մը կը դլորէր անոր արեւակէզ այտէն՝ մըրոտած պերեւեշտին (պեխին) վրայ» (Ա, 103) :

«Ո՞ւրկէ կու գար իրեն այս անակնունելի (անակնկալ) համակրութիւնը» (Ա, 126) :

«Անոր ռսկեգիսակ (ռսկեզանգուր) ու ծանրակիր մազերուն արձակած շողերէն կը շլանար» (Ա, 127) :

«Եւ դպրոցական վերջին տարին, երազանով (երազներով տարուած) տարին եղաւ» (Ա, 131) :

«Ներսէս... դիւրաշուրթն (շողոքորթ) կեղծաւորութեամբ կը բողբէ այս խօսքերուն դէմ» (Ա, 144) :

«Իմ յեղյեղուկ ու փութամոռաց (47) (մոռացկոտ) երիտասարդի սիրտս բան մը չլիչեց այլեւս» (Ա, 146) :

«Այդ վայրկեանները սուղ ու անգին էին ինծի համար... տեղակ մը մաքսախուտութիւն (մաքսանենգութիւն)» (Ա, 152) :

«Ծաղկասփիւռ պատմուճանի մը պէս որ իր քանդակածոյ (քանդակուած) մարմնին կը փակչէր» (Ա, 153) :

«Այդ դէմքին հաստատատիպ (48) (պինդ, կարծր) արտայայ-

43. Գեղակառոյց բառը աւելի գործածական է :

44. Սկսած է գործածական դառնալ, վերակենդանանալ :

45. Անօգուտ, անարդիւնք իմաստով դարձած է գործածական :

46. «Գեղին մանառիկ ու գառիվեր փողոցներէն կ'անցնէր» (Ա, 129) :

47. «Իր անունը փութամոռաց փրամսացիին կը վերակոչէ նախօրին Գ.ի անկունին հետ արդի Համրապետութեան հաստատումը» (Բ, 536) :

48. «Իր ամէնօրեայ կրկնումին մէջ՝ սովորական ու հաստատատիպ բան մը կ'ըլլայ» (Ա. 490) :

տուժիւնը կ'ամոքէր զիս» (Ա, 17) :

«Չզուհասցնող կնոջական տեսիլքներէն մէկն էր որոնց էրիկ մարդիկ անձկաբեկ (սրտակոտոր) կը սպասեն» (Ա, 220) :

«Նկկահասակ (կարճահասակ), թխադէմ ու վատոյժ տղայ մը» (Ա, 234) :

«Մէկ հարուածով կծկեց այս փոքրիկ ամփոփուկ (ամփոփ, կոկիկ) ծաղիկը» (Ա, 251) :

«Պահէլով դեռ գեղեցիկ աղջկան ախտաբոյր (49) (հեշտանք, կիրք արտայայտող) վայելչութիւնը» (Ա, 259) :

«Այս սրտի ախտնդամբէն (մաղձ)՝ կեանքը արդէն զգուելի թըւելու մօտ է իր աչքին» (Ա, 259) :

«Հաճոյք կը զդար կարծես այսպէս ոտքերու տակ տղամարաբար (տիղմի մէջ թաթխուած) հեծեծելուն եւ ճղմուելուն մէջ» (Ա, 277) :

«Ճշգրտով անցորդներուն առջեւ իր ակնկալու (ակնկալող) գիրքը» (Ա, 279) :

«Ցասմակոծ (50) (ցասումով) ատելութիւն մը կը յայտնէր իր բոլոր ոտիներուն դէմ» (Ա, 291) :

«Գուլյան իր պարոյթովը (կլորութեամբ) կ'ընդգրկէր մինչեւ ծնրահապն ու անկէ անդին» (Ա, 371) :

«Նսեմաստուեր (51) (մութ ու խաւար) ու խոնաւ երկինքին տակ» (Ա, 374) :

«Գրարարի այս հաւատքը... ընդարոյս (բնական) էր իր մէջ» (Ա, 411) :

«Լաշակին գեղայարդար (գեղեցիկ յարդարուած) ու արուեստաչէն ծալքերուն մէջ մոռցուած բացուածքէն կ'ընդնշմարեմ» (Ա, 415) :

«Վեհիմանեմ (երկնագնաց) դետի մը հանդարտասահ ու անըլուկ ընթացքին կը նմանի» (Ա, 436) :

«Սեւ վերարկու մը որուն փեշերը հողմածուի (քամիէն ծփացող) կ'երբերան միշտ» (Ա, 460) :

«Աշունի ցօղաթուրմ (52) (ցօղով թրջուած) առաւօտ մը» (Ա, 473) :

«Դրախտ՝ որուն ախտածեր (հիւանդոտ) զխութիւնները կը բնան քննադատուիլ» (Ա, 491) :

49. «Ախտարոյր տեսարան» (Բ, 298) :

50. «Ցասմակոծ բռթովումիմ մէջ սպրդող կոպտութիւնը» (Բ, 347) :

51. «Նսեմաստուեր ու անխամ վայրենի ծառեր» (Բ, 38) :

52. «Անտառը իր ցօղաթուրմ շուքիմ մէջ պառկեր է» (Ա, 499) : «Իրենց ցօղաթուրմ լանջքը բացեր են» (Բ, 271) :

- «Լուսամիւթ (լոյսէ պատրաստուած) դիծեր» (Ա, 503) :
 «Սլացաւ այդ ազալիերի (ամայի) կողերէն վեր» (Ա, 512) :
 «Կոնհակածուի (ալեկոծ) մազերով ծածկուած» (Բ, 27) :
 «Իր մայրենի փառատեմնչիկ (փառքի տենչացող) սրտին համար մեծ տեղէ առնելու էին աղջիկը» (Բ, 144) :
 «Նաւու մը պէս ալեհերձ (ալեքները ճեղքող)» (Բ, 198) :
 «Ընդվայր (ի զուր) պիտի առարկեն» (Բ, 206) :
 «Գրական վաստակը էապէս բարոյացուցիչ (բարոյական դարձընող) հանդամանք մը ունի» (Բ, 355) :
 «Ծանրաչափ մը որ... ամենէն տարանջատ (իրարմէ անջատ) վայրերուն մթնոլորտային վիճակը բացատրէ» (Բ, 362) :

Ի. ԳԱԻԱՌԱԲԱՐԲԱՌԱՅԻՆ ԲԱՌԵՐ

Աղբային լեզուի ձեւաւորման ժամանակ լեզուի մէջ առաջ կու գան շարք մը փոփոխութիւններ, բայց լեզուի հիմքերը կը պահպանուին, քերականական կառուցուածքը եւ բառային հիմնական կազմը դրեթէ նոյնը կը մնան: Աղբային լեզուին զուգընթաց իրենց գոյութիւնը կը շարունակեն պահել անոր սահմանային խօսուածքները, որոնք ժամանակի ընթացքին կ'անէանան, իսկ ուրիշ տարրեր կը սկըսին թափանցել աղբային լեզուէն ներս:

Որոշ դրոշներ, իրենց ստեղծադրծութիւններուն ժողովրդային երանգ տալու նպատակով – յատկապէս երբ տուեալ երկը կը շօշափէ հասարակական հարցեր – կը փորձեն, երբեմն դիտումնաւոր, երբեմն ալ անդիտակցարար, դործածել այսօրինակ տարրեր:

Հոլովման ու խոնարհման համակարգերու տեսակէտէն, հայերէն բարբառները, որոշ առումով, նոյնը ըլլալով, ինչպէս իրար, այնպէս ալ համաժողովրդական հայերէնի հետ, միաժամանակ քերականական կառուցուածքի շատ տարրերով կը տարբերուին թէ՛ իրարմէ եւ թէ՛ համաժողովրդական հայերէնէ:

Ձօհրապի լեզուին մէջ, յաճախ, այս կամ այն առիթով, կարելի է հանդիպել դաւառարարբառային երանգ ունեցող հազուադէպ բառերու, որոնք սակայն, որեւէ ձեւով չեն մնասեր իր լեզուին: Այսպէս՝

«Իր գեղացի ըլլալուն հակառակ դեռ մերմկոտիկ (53) (սպիտակաւուն) դէմքին վրայ սեւ խոշոր աչքերը կը պահուէին» (Ա, 5) :

«... Երբեմն միայն ընփռիմերու (յօնքերուն) աղեղին տակ կը խրոխտային» (Ա, 6) :

«Քիչ մը ատեն անցաւ ու ծոցուրուքեան (54) (յղիութեան)

53. «Ճերմկոտիկ ... Արբախասակ աղբիկ մըն էր» (Ա, 125) :

54. «Սագիկ իր ծոցուր ըլլալը իմացուց իրեմ» (Ա, 200) :

նշանները երթալով շեշտուեցան» (Ա, 13) :

«Տղաքերքը (տղայ բերելը, ծնունդը) հաճի Տիւրիկին տանը մէջ եղեր անցեր էր» (Ա, 17) :

«Եւ քովիկնիս, ծովին կանանչ երեսը կ'ուռի շարունակ, կը փշտէ (նեղացնել, կոշտել) ամէն կողմէն» (Ա, 20-21) :

«Ամօթով լեցուն այս մթնոլորտին մէջ՝ թող չի տար որ Ըլլուի (ըլլայ)» (Ա, 49) :

«Արեւնի (արքայախել) հասակով, բարակամէջք աղջիկ մըն էր Տալիլան» (Ա, 78) :

«Գրեթէ ժպտելով բաժնուէր էր ինչ մինչև վերջին վայրկեանը ակուշքերեկելով (փաղաքչական խօսքեր ըսելով) դիս» (Ա, 143) :

«Հոն է միշտ, իր դէմը... այն նայուածքովը որ չի գրուելը, չի գուրցուիք (55) (զրուցուելը) ու չի մոռցուելը» (Ա, 260) :

«Իր քմքրկած (կնճոռոտած) այտերէն» (Ա, 261) :

«Հողի կու տային... միշտ աղուոր, բայց քիչ մը դահացած (թարմութիւնը կորսնցուցած) մարդուն գալու համար» (Ա, 453) :

«Վերահաս աղքատութեան կը դիմադրէր, կոկելով, նոքելով (նորոգելով) հինները» (Ա, 119) :

Ե. ՆՈՐԱԿԵՐՏ ԲԱՌԵՐ

Բառապաշարի հարստացման ամենակարեւոր միջոցները ներքին միջոցներն են, որոնք կը դրսեւորուին բազմազան ձևերով :

Հայոց լեզուն իր զարգացման ընթացքին, քաղաքական, մշակութային տարբեր պայմաններու հետեւանքով, տարբեր շրջաններու մէջ, տարբեր լեզուներէ իր բառային կազմը համալրած է փոխառութիւններով : Անոնք արտաքին միջոցներն են : Շատ աւելի կարեւոր են սակայն ներքին միջոցները, որոնք լեզուի մէջ կը դրսեւորուին բազրաթիւ ու բազմազան ձևերով, որպիսիք են բառիմաստի զարգացումն ու փոփոխութիւնը, նոր բառերու կերտումը՝ բառբարդումով թէ բառածանցումով :

Այս առումով, Ձօհրապի լեզուն կը դէլէ կ'անցնի բոլոր կարգի բառակերտիչները՝ հանդիսանալով արեւմտահայ գրական լեզուի բառաստեղծիչներէն ամենայատկանշական դէմքը, որ լեզուն հարըստացուց նորատիպ բառերու կարեւոր թիւով մը : Ներքեւ մէջբերուած բառերուն մեծ մասը կարելի է մտցնել շրջանառութեան՝ նկատի ունենալով անոնց գոնեղութիւնը, իմաստային նրբբարանքներն ու դիւրամբունեղութիւնը :

55. «Ոչ ոք պիտի կրնար ճշտիւ գուրցել» (Ա, 261) :

«Ամէն հեղուն տէրտէրին օրհնել կու տար գերեզմանը, հա-
րուստէ մը աւելի առատաձեռնութեամբ տալով օրհնողչէքը» (Ա, 19) :

«Ապահովագրիմ տուած կ'ըլլար իր ընտանեկան յաջողութիւնը
սպազայ վտանգներէ գերծ պահելու համար» (Ա, 72) :

«Շուշանաթոյր (56) աղջիկ մը որ ճիշտ մօրը պատկերն էր»
(Ա, 85) :

«Երեկոյթը իր ամենէն ցնծայոյզ (57) վայկեանին մէջն էր»
(Ա, 94) :

«Սահակ կեցաւ ծառի մը բունին կոթնած, խազամուծ (58)
մարդու մը խոնջենքով» (Ա, 104) :

«Իր ամուսինին հաւատարիմ մէկն էր այս բարակամէջք ու ա-
ռոյգաբարձ (59) գեղանի կիներ» (Ա, 107) :

«Իր թիկնաթոռին մէջ մարմնակործամ (60) կ'ունենդէր մեզ»
(Ա, 107) :

«Նրբաւարտ (61) մատներէն, որ դաշնակի ձայնաչարին իշխե-
լու կոչումը կը յայտնէին» (Ա, 125) :

«Մամուշարոյր, շքեղ սկզբնատառերով զարդարուած» (Ա,
157) :

«Իր լանջաքերձ ու խրոխտ կուրծքին մէջ սիրտը կը մնար թա-
քուն ու գազտնի» (Ա, 158) :

«Ծովը աւելի հեզ ու իր ալիքը քաղցրամրմունջ ու խորհրդա-
ւոր» (Ա, 163) :

«Կիները հազնուած... կիրակնաւոր հագուստներով» (Ա, 165) :

«Երկու ծայրամասել (62) փոքրիկ սրունքով բռնուած բոլորա-
կը անթարթ կերպով... կը կենար» (Ա, 196) :

«Լրջաթոյր ձեռնոցին թաթիկներով կը շոյէ երեսս» (Ա, 211) :

«Գամուած այս կնոջ խոստմնատու նայուածքին» (Ա, 218) :

«Վաղակորոյս... կնոջական տեսիլքներէն մէկն էր» (Ա, 220) :

«Իմագուշակ հարցուկի հովեր կ'առնեմ երբեմն» (Ա, 220) :

«Իմածածուկ (63) կիներ... կը զայրացնէ զիս» (Ա, 230) :

56. «Շուշանաթոյր կեանք» (Բ, 300) :

57. «Ամենէն ցնծայոյզ եւ խնդամոլ ոստանը աշխարհիս» (Բ, 252) :

58. «Արբեցութեմէ չի կշտացող խազամուծ ցնծուկներու խումբ մը» (Բ,
243) :

59. «Յոյց կու տար ... առոյգարարձ երանաց վայելչութիւնը» (Բ, 158) :

60. «Գետիմը երկնցած, մարմնակործան» (Ա, 395) :

61. «Նրբաւարտ մատներում ծայրէն միմչել սրումքիմ միւսը» (Ա, 219) :

62. «Զիւնը կը շարունակէր գալ... ծայրանման գիծերով» (Ա, 277) :

63. «Գիւսածածուկ ամպատկառները» (Բ, 244) :

«Իր դիրքահաւան սիրտը շուտ մը կը կապուէր... Իր աչքին երևցող կիներուն» (Ա, 255) :

«Վարդերանգ մետաքսէ դիմակներուն հետ մէկդի կը նետէին ամէնքը» (Ա, 273) :

«Ուրիշներու հետ պարած ատենն ալ միեւնոյն սիրահալ նուազումներով... կը վարուէր» (Ա, 277) :

«Տեղադրարք հիւժումներովը կը սպառէր» (Ա, 282) :

«Կարմիր լուսարգելիմ տակէն արձակուող մեղմ նշոյլներուն մէջ, տիկին Յովսէփեան բանաստեղծին կ'ունկնդրէր» (Ա, 284) :

«Մերկոստն ու վար ծոած, դրան սեմի քարերը մաքրելու կը դրաղէր» (Ա, 293) :

«Դիմացինին ինծի համալիրշտ չըլլալէն առաջ եկած դժգոհութիւն թերեւ» (Ա, 300) :

«Բարձի վրայ թողուած մետաքսեայ սիրոյն ու կապոյդ ծերակապ մը» (Ա, 318) :

«Անմրմունջ կը հետեւէր երբ յիմարապետին որոտընդոստ ձայնը զինքը կասեցուց» (Ա, 357) :

«Ոորհուրդներու մէջ մտաշրջիկ» (Ա, 368) :

«Լեռնածիւ ալիքներով չորս կողմէն կը պաշարէր փոքրիկ մահոյիկը» (Ա, 372) :

«Թրթուացող ոզի մը ի յայտ կ'ածէ գրաքարաշէմ պարբերութիւններուն մէջէն» (Ա, 412) :

«Ծպտում մը որով կարելի ըլլայ թաքէլի դժմեհայեաց աչքերէ» (Ա, 414) :

«Պայծառ գոյներուն ցոլացումին տակ կը ծածկեն երկնքի քոնքնիկեցիք տրտմութիւնը» (Ա, 419) :

«Աչտմեքսիկ ապակիինն է յանցանքը» (Ա, 428) :

«Անկարելի փափաքները կը ներկայացնէր կենդանութեանը միջոցին իր ուրուակերպ մարդու ձեւերովը» (Ա, 433) :

«Վեհահնճեմ դետի մը համդարտասահ ու անշուկ ընթացքին կը նմանի» (Ա, 436) :

«Իր կնիստը ու մաքուր կենցաղը...» (Ա, 447) :

«Իր դեղջուկ ու քահանայախօս բարբառը... արժէք չունի» (Ա, 462) :

«Քաղաքին վաղազարթոյց եռուզեռումը նաւաստիներու» (Ա, 473) :

«Քաղինօն որ ամէն ջրաբուծիկ քաղաքի մէջ կը դտնուի» (Ա, 500) :

«Բոլոր այն տեղուանքը զոր Ռենը կը թրջէ իր վեհաքնիւմ ըմթացքին մէջ» (Ա, 506) :

«Բոլորովին արդիկ հաստատութիւն մը» (Ա, 506) :

- «Մսափեղծ եւ կայտառ աղջիկներ» (Ա, 508) :
- «Նրբացողուն ծաղիկներ» (Ա, 508) :
- «Կէս կարմիր քողբ մը կ'ըլլայ եւ որուն մէջ մշտավրդով քաշաքը կը փաթթուի» (Ա, 531) :
- «Յիմարուհիմ՝ ինքնիրեն եթէ ոչ պարկեշտութիւն դէթ արդարացում մը գտնել կարծեց իր վարմունքին մէջ» (Բ, 29) :
- «Մահուան ճղնաժամին մէջ անոր յուշաքերած վայրկեանին ուղեր էին իր մոռցած պարտականութիւնները յիշեցնել» (Բ, 32) :
- «Այս մրբկայոյց յուղարկաւորներուն ազազակը չէր զոր կը լսէր...» (Բ, 34) :
- «Սեղբաք իրեն համաստիճան մէկը չէր» (Բ, 29) :
- «Միւս թաղերու դերեղմանատուններն ո՛չ այնքան սգաւխուր երեւոյթ մ'ունին» (Բ, 38) :
- «Ակնարկը սեւեռած ծովուն երբաժուփ կոհակաց վերայ» (Բ, 55) :
- «Մարեմեան այն վարպետորդիներէն էր որք խառնագնաց... նայուածքով պաշտելի կին մը՝ պարկեշտ կնոջմէ կը զանազանեն» (Բ, 83) :
- «Ամենէն յուսակտը, Մարտիրոս էֆենտին, վերջի թողած էր» (Բ, 128) :
- «Երկասարդէն զատուելով շուտաքայլ հեռացաւ իր բաժանորդները դանելու համար» (Բ, 128) :
- «Պարպատան (լեցուն) լանջով» (Բ, 157) :
- «Հերպաուրիկ զուլսը բաց փղոսկրէ դունդի մը պէս փայլուն...» (Բ, 164) :
- «Ու կը հրճուիս կնկան մը պէս այլամերձ» (Բ, 198) :
- «Սեղանիս վրայ է, մոխրասպիտակ թերթերով ծաղիկը» (Բ, 238) :
- «Իր ձիւնադալար անկողինն մէջ ծլածի պէս՝ դողտը ու դողկոջուն կեցեր է դէմս» (Բ, 238) :
- «Ճշուն ու հատկտոր երգեր» (Բ, 243) :
- «Ու սահ մը փողոցին անցուղարձը կը դադրի, ճամբայ բանալով կանխագրքոյց այս արշաւին առջեւ» (Բ, 243) :
- «Այս ժամուն ընդարձակ տաճարը դերթէ պարապ է լայնպարուր դմբէթին տակ» (Բ, 245) :
- «Նայուածքը ուշաքրիւ եւ աննպատակ կը սեւեռի իր շուրջի ստուերներուն մէջ» (Բ, 258) :
- «Երգի պղտիկ հատկտուր եղանակ մը կը յիշեն» (Բ, 259) :
- «Քոզընկեցիկ կիներ են որոնց կարգ մը մարդիկ կ'երթան» (Բ, 263) :
- «Իր նկարաւոյ ճշգրտագոյնութեամբը վնասակար ու վտանգաւոր

րան մը ունէր հանրային բարոյականութեան համար» (Բ, 355) :

«Սպասելով այլափոխուող մանանայի մը բազմակերպիկ համեմներուն» (Բ, 365) :

«Դիտաւորութիւն չունինք նորէն հերքելու այդ պարկեշտամոլ հողիններուն անտեղի վախերը» (Բ, 382) :

«Այս խստաբոյր մթնոլորտին մէջն է ահա որ մեր բարոյականը... կը խորհուի» (Բ, 389) :

«Աշխարհագրութենէն ալ պիտի վերցունին «Պարանոց»ը, «Ծոց»ը, որոնք հեշտաւետիկ բան մը ունին» (Բ, 390) :

«Համեստուկ դպրոց» (Բ, 404) :

«Հաստատելու համար այսքան դժուարագիւծ ձեռք բերած իր նոր իշխանութիւնը, կ'որոշէ որ Լիւարէն իր սիրած Ֆուժըռուլին հետ ամուսնանայ» (Բ, 413) :

*

**

Զօհրապի լեզուին մէջ նշմարելի է նաեւ բառաշերտային այլ միւտուր մը, որ կը վերաբերի օտար լեզուներէ փոխ առնուած բառերու գործածութիւնը: Խօսքը կը վերաբերի գլխաւորապէս Ֆրանսերէնի եւ թրքերէնի փոխառութիւններուն:

Ֆրանսերէնը այդ ժամանակ եւրոպական միակ լեզուն էր, որ մեծ ազդեցութիւն ձգած էր հայ իրականութեան վրայ, գլխաւորաբար «վերնախաւ»ի, իսկ թրքերէն լեզուն, նոյն ուժգնութեամբ՝ «ստորնախաւին» վրայ:

Այդ ազդեցութենէն անմասն չէ մնացած նաեւ Զօհրապ, եւ իր հեղինակային լեզուին մէջ կարելի է հանդիպիլ Ֆրանսերէն բառերու (երբեմն գրուած Ֆրանսերէնով, երբեմն՝ հայատառ Ֆրանսերէնով, երբեմն ալ Ֆրանսերէնով ու տուեալ բառին թարգմանութեամբ): Այսպէս՝

«Իր բոլոր մտաւորական զարգացումը սկիզբովի (64) փրիխոփայութեան մը վերածուած էր» (Ա, 121) :

«Լեւոնէն սորված քանի մը պարբերութիւններով զինուած ամէն տեղ կը խօսէր մեծ մեծ, նոր քեռրիներ (տեսութիւններ) պարզելով» (Բ, 143) :

«Ջուր կը բերէր ու սիկառի կրակ կուտար» (Բ, 162) :

«Այս մանուկ ու չարածճի պզտիկը տաւմիմ լուրջ հանդամանքին հետ պատշաճ չդտանք» (Բ, 410) :

64. «Սկեպտիկ, դարավերջի գեղուհիմ է իմքը» (Բ, 258) : «Դարավերջիկ ու սկեպտիկ այս գաղափարը կը բացատրէ մեր ուսուցիչներուն լքեալ ու անտեսալ վիճակը» (Բ, 393) :

«Էմիլ Զոլա նշանաւոր է իր դրական քրիթիֆներով» (Բ, 357) :

Թրքերէն բառերու գործածութիւնը որոշ չափազանցութեան մը հասած է. թէեւ ամիկա եղած է դիտումնաւոր, հերոսներու բերնով, որպէսզի իրապաշտ ու շօշափելի պատկեր մը տրուի տիրող իրականութեան մասին: Այսպէս՝ պախշիշ (Ա, 4), քեյլլալ (Ա, 4), խզմէք (Ա, 5), պողչայ (Ա, 9), պէպէմէ (Ա, 10), վագ (Ա, 13), փոստալ (Ա, 14), ֆեհէմնէմ (Ա, 14), էյլէմնէ (Ա, 16), խքլմէք (Ա, 17), ապուֆաք (Ա, 22), տոլապ (Բ, 160), խահուէ, չուփուխ (Բ, 162), եւլն :

Ճրանսերէնէ եւ Թրքերէնէ փոխառութիւնները եւ Զօհրապի լեզուին մէջ անոնց գործածութիւնը, անշուշտ, կապ ունին այդ լեզուներուն հետ հայ ժողովուրդին ունեցած անմիջական յարաբերութիւններուն եւ շփումներուն: Հետեւաբար, Զօհրապի լեզուի այս շերտաւորումը պէտք է քննուի այդ լոյսին տակ (որ դուրս կ'իյնայ մեր հետազօտութեան ծիրէն) :

**

Զօհրապի լեզուին մէջ կարելի է հանդիպել այնպիսի բառակապակցութիւններու, որոնք ունին ժողովրդական-խօսակցական երանդ: Ստորեւ՝ կարգ մը օրինակներ.

«Թիթէնիկներու պէս դառնալով, երբեմն էրեւով մրկելով, իր ջերմ ու կիզիչ մթնոլորտին մէջ» (Ա, 92) :

«Իր դէմիմը պարտաւոր կը թողու» (Ա, 141) :

«Մենք երկու երիտասարդ եկած ենք միմախուկնիս այս մեծ արարողութեան համար» (Ա, 174) :

«Ջուրին քուլիկ այլ յամառ գործունէութեանը պէս քայքայած է իր առողջութիւնը» (Ա, 259) :

«Ջուրերը իրենց առուին կը պատշաճին, էւել կամ պակաս չեն դար» (Ա, 436) :

«Ուսանողին կեանքն յատուկ դոյութիւն մ'է խորին ուսումնասիրութեան արժանի» (Բ, 7) :

«Տիգրանի դէմ սրդողած ու նեղացած պահուն վայրիկ մը շնորհքով մէկը երեւցեր էր նա իր աչքին» (Բ, 96) :

«Իսկ դերասանուհին յաջորդ գիշեր նորէն դալու խոստում առաւ ամկէց» (Բ, 149) :

«Երբ կը պատրաստուէինք ահա ոտուրնիս դնել օտար վարժարանին սեմին վրայ» (Բ, 225) :

«Կառքեր՝ քաղքիմ ուտելիքը կը կրեն ու տեղ տեղ կազերուն լոյսով կը մարի» (Բ, 231) :

*
**

Զօհրապ գործածած է նաև այնպիսի բառեր, որոնք յատուկ են միայն արեւմտահայերէնի, եւ տակաւին չեն թափանցած արեւելահայերէնէն ներս: Այսպէս՝

«Երես չտուին ու ծուռ նայեցան այդ շատգրոյցիմ (65) (չատախօսին) (Ա, 205):

«Հեղ ու համակերպիկ (համակերպող) գէմքը կը պարուրէր» (Ա, 255):

«Լքեալ եւ անտփիկ (անօգնական) մեռաւ» (Ա, 336):

«Եղտոնադատ Ատենին առջեւ ... կեցած» (Բ, 221):

Գրիգոր Զօհրապի ստեղծագործութեան լեզուն մեզի կու տայ գրական արեւմտահայերէն լեզուի մէկ տիպար նմոյշը, որ իր արտայայտչական հարստութեամբ ու վարպետութեամբ կրկնապատկած է անոր գեղարուեստական արժէքն ու ընդգրկումը:

Գրականի, ժողովրդականի եւ այլ տարրերու միաձուլումը կատարուած է ստեղծագործօրէն, արուեստագէտի վրձինով՝ դառնալով զօհրապեան որակի անկրկնելի լեզու մը: Սօսքի այսպիսի դեղադիրտական բնոյթը պատճառ դարձած է ստեղծելու հայ գրականութեան լաւագոյն նմոյշները: Զօհրապ՝ ըլլալով բծախնդիր, այլ դժուարահաս զրոյ մը, արեւմտահայերէնը կոկեց, մաքրամաքրեց ու դրականացուց. եւ պատահական չէ որ իր լեզուն մինչեւ օրս կը մնայ հայ գրականութեան ընտիր օրինակներէն մէկը:

Զօհրապի հարուստ ու ճկուն լեզուն է որ անոր գրականութեան տուած է յաւելեալ փայլ: Լեզուական երաժշտական ներդաշնակութիւնը, ճոխ բառամթերքն եւ քերականական ճշգրտութիւնը լաւագոյնս ծառայած են անոր՝ արտայայտելու իր գզացումները, յոյզերը, միտքերն ու դատումները:

THE WORD FORMATIONS OF GRIGOR ZOHRAP'S LANGUAGE

BARUYR AGHBASHIAN

(Summary)

Grigor Zohrap (1861-1915), the well known Armenian short story writer, equally illustrates himself as one of the most fundamental reformers of Western Armenian literary language.

The article studies Grigor Zohrap's lexicon, taking into consideration specially the worn out words in his vocabulary and their meaning, old Armenian (grabar) elements, dialectal aspects, rarely used words and the new words coined and constructed by him.